

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ'NDE YER VERDİĞİ HÜNKÂR MAHFİLLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mustafa ÇETİNASLAN*

Özet

Bu çalışma 17. yüzyılın ünlü seyyahı ve bir Osmanlı aydını olan Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü, seyahatnamesinde yer verdiği hünkâr mahfilleri hakkındaki izlenimlerini aktarmaktır. Ayrıca bu çalışma ile Evliya Çelebi'nin tanıttığı hünkâr mahfillerinin günümüzdeki mevcut halleri ile 17. yüzyıl içerisindeki durumları arasında bir karşılaştırma yapma imkânı da elde edilmiş olacaktır.

Osmanlı mimarisinin erken ve klasik dönemlerine ait hünkâr mahfillerinin birçoğu Evliya Çelebi tarafından bizzat görülmüştür. Evliya Çelebi seyahatnamesinde günümüze ulaşmamış dört hünkâr mahfili ile birlikte toplam 16 hünkâr mahfili hakkında bilgi verilmektedir. İstanbul Fatih, Ayasofya, Eyüp Sultan, Kırım Giray Han ve Bursa Ulu camilerinin hünkâr mahfilleri, Evliya Çelebi'nin ziyaretinden sonra tamamen yenilendikleri için daha önceki durumlarını ve mimari özelliklerini anlayabilmek için seyahatname önemli bir başvuru kaynağı haline gelmektedir.

Evliya Çelebi hünkâr mahfilleri hakkında kimi zaman ilk elden bilgiler verirken, kimi zaman da cami ile alakası olan kişilerden veya kitaplardan elde ettiği bilgileri aktarmaktadır.

Bu nedenle söz konusu bilgiler, hünkâr mahfillerini tanımlamada önemli bir kaynak haline gelmektedir. Ancak verilen bilgilerin içeriği Evliya Çelebi'nin kişisel ilgi alanına göre değişiklik gösterebilmektedir. Hünkâr mahfillerinin bazen sadece yeri belirtilmekle yetinilirken, bazen de ayrıntılı bilgiler verilebilmektedir.

Çalışmada Evliya Çelebi'nin tanıttığı hünkâr mahfilleri, özgün hallerini koruyarak günümüze ulaşanlar, tamamen yenilenenler ve günümüze ulaşamayan örnekler olarak üç ayrı başlık altında ele alınmış ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Evliya Çelebi, Seyahatname, Osmanlı Camileri, Hünkâr Mahfili

* Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı, Konya/Türkiye.
mctinaslan@selcuk.edu.tr

A STUDY ABOUT THE HUNKAR MAHFILS IN THE BOOK OF TRAVELS OF EVLIYA ÇELEBI

Abstract

The aim of the study is to transfer the impressions of Evliya Celebi, an Ottoman intellectual and a traveler on the hunkar mahfils that he saw over and reported in his Book of Travels (Seyahat-name). And by this study, the conditions of the mahfils in the 17th century are going to be compared with their present conditions.

Most of the hunkar mahfils which belong to early and classical periods of Ottoman architectural were seen over by Evliya Celebi. 16 hunkar mahfils which of four do not exist today are mentioned in his Book of Travels. Because of the restorations of hunkar mahfils in İstanbul such as Fatih, Ayasofya, Eyüp Sultan, Kırım Giray Han and Bursa Ulu Mosques after the visit of Evliya Celebi, the Book of Travels comes up as a great document to imagine their previous shapes and architectural characteristics.

Evliya Celebi sometimes gives first-hand information about the hunkar mahfils and sometimes conveys the information that he had from the people and the books related to mosques. Because of this, the information is very important to define the hunkar mahfils. But the content of the quotations ranges according to personal interests of Evliya Celebi. While only the places of some hunkar mahfils were given in some parts of the book, in other parts some of them reported in a very detailed way.

The study deals with the hunkar mahfils under three different titles: The first ones with their original condition even exist today, the second ones are fully restored and the third ones do not exist anymore. And then a general assessment is done about them.

Key Words

Evliya Celebi, Book of Travel, Ottoman mosques, Hunkar Mahfils

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, 17. yüzyılın ünlü seyyahı ve bir Osmanlı aydını olan Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü, seyahatnamesinde yer verdiği camilerdeki hünkâr mahfilleri hakkındaki izlenimlerinin ve söz konusu hünkâr mahfillerinin mimari özelliklerinin ortaya konulmasıdır. Bu araştırma sayesinde Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde yer verdiği hünkâr mahfillerinin günümüzdeki mevcut durumları ile 17. yüzyıl içerisindeki halleri arasında bir değerlendirme yapma imkânına ulaşılabilecektir.

1611-1682 yılları arasında yaşayan Evliya Çelebi, geniş bir coğrafi alana yayılan Osmanlı topraklarını 40 yıldan fazla bir süre çeşitli vesilelerle ziyaret etmiş ve gördüğü yerlerle ilgili olarak da 10 ciltten oluşan bir seyahatname kaleme almıştır (İlgürel, 1995: 529-533). Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde gezdiği yerlerdeki toplumsal yaşantıdan, mimari ve sanat eserlerine kadar pek çok konuda ayrıntılı bilgiler vererek; 17. yüzyıl Osmanlı dünyasını daha iyi anlayabilmemize olanak hazırlamıştır¹.

Osmanlı mimarisinin erken ve klasik dönemlerine ait hünkâr mahfillerinin² birçoğu Evliya Çelebi tarafından bizzat görülmüştür. Evliya Çelebi söz konusu bu hünkâr mahfilleri hakkında ilk elden bilgiler vermekte ya da cami ile ilişkili kişi ya da yayınlardan edindiği bilgileri aktarmaktadır. Bu nedenle söz konusu bilgiler, mimari çözümleme anlamında yeterli ayrıntıyı barındırmazlar bile; hünkâr mahfillerini tanımlamada önemli veriler haline gelmektedirler.

2. EVLİYA ÇELEBİ'NİN ZİYARET ETTİĞİ HÜNKÂR MAHFİLLERİ

Evliya Çelebi, gerçekleştirdiği yolculuklarında birçok şehir ve bu şehirlerdeki mimari yapılar hakkında bilgi vermektedir. Camiler, seyahatnamede en fazla yer verilen ve ayrıntılı olarak tanıtılan yapı grubu olarak özel bir öneme sahiptirler. Camiler tanıtılırken yapının inşâ süreci ve yapıyı oluşturan mimari unsurlar hakkındaki bilgilerin yanında yapının kitabesi, banisi, usta ve sanatkârları hakkında da bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmada, Evliya Çelebi'nin tanıttığı hünkâr mahfilleri; özgün hallerini koruyarak günümüze ulaşanlar, tamamen yenilenenler ve günümüze ulaşamayan örnekler olarak üç ayrı başlık altında ele alınacaktır³.

¹ Evliya Çelebi ve seyahatnamesini konu alan pek çok araştırma ve yayın bulunmaktadır. Bu nedenle makale kapsamında bu tarz bilgilere yer verilmemiştir. Kaynakçada yer alan Evliya Çelebi'nin hayatı ve eserini konu alan kaynaklardan doyurucu bilgiler elde edilebilir.

² İlk halifelere yapılan suikast girişimleri sonucunda bir zorunluluk olarak doğan maksurelerin ileri bir aşamasını temsil eden hünkâr mahfilleri, Anadolu'da Selçuklulardan itibaren görülmeye başlamıştır. Hünkâr mahfillerinin en abidevi örnekleri Osmanlı mimarlığının klasik döneminde ortaya konulmuştur. Hünkâr mahfillerinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili olarak bk. Çetinaslan, 2013a: 61-74.

³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi farklı kişiler ve yayınevleri tarafından yayınlanmış durumdadır. Bu çalışmada Yapı Kredi Yayınları tarafından yayınlanan ve orijinal metnin transkripsiyonunu içeren seyahatname nüshası kullanılmıştır. Ancak

2.1. Özgün Hallerini Koruyarak Günümüze Ulaşan Hünkâr Mahfilleri⁴:

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde tanıtılan hünkâr mahfillerinin büyük bir çoğunluğunun, mimari kuruluş ve süsleme programlarını büyük oranda koruyarak günümüze ulaştıkları görülmektedir. Ancak İstanbul Fatih, Ayasofya, Eyüp Sultan, Kırım Giray Han camilerinin hünkâr mahfilleri ile Evliya Çelebi'nin sadece yerini belirtmekle yetindiği Bursa Ulu Camisi hünkâr mahfili sonradan yenilerek günümüze ulaşabilmişlerdir.

Edirne 2. Bayezid Camisi: Evliya Çelebi, Edirne 2. Bayezid Camisini tanıtırken iki kapısının bulunduğunu ve bunlardan doğudakinin "... *bâb-ı sa'adet padişahlara mahsus hünkâr mahfili kapusu*⁵" olduğunu belirtmektedir. İlerleyen bölümlerde caminin içerisinde sütunların bulunmadığını yazdıktan sonra "*Ammâ hünkâr mahfili bu cami'in sol tarafında (---) şeşhâne seng-i harekânî on aded sûtûn-ı musanna'lar üzre bir ma'bedgâh-ı selâtîn-i fevkanidir*⁶" ifadesi ile hünkâr mahfilinin caminin sol köşesinde ve altıgen kesitli harekânî mermerden sütunlar üzerinde yer aldığını belirtmektedir (Evliya Çelebi 3, 1999: 245). Evliya Çelebi her ne kadar hünkâr mahfilini taşıyan sütunların altıgen kesitli ve on adet olduğunu ifade etse de; aslında sekizgen kesitli onaltı adet sütun bulunmaktadır⁷. Söz konusu sütunlardan sekiz tanesi beden duvarları ve hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven duvarına bitişik diğerleri ise bağımsız sütunlar şeklindedir.

Yapının güneydoğu köşesinde yer alan hünkâr mahfiline ulaşım cami içerisinden sağlanmaktadır. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği kapı günümüzde kapatılmıştır⁸. Güney ve doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirlerine ve beden duvarlarına sivri kemerlerle bağlanmış toplam onaltı adet mermer sütuna oturmaktadır (1. Fotoğraf)⁹. Kemer köşeliklerinde zemin oyma

metinlerin günümüz Türkçesi ile de rahatça anlaşılabilmesi için gerekli durumlarda yine Yapı Kredi Yayınları tarafından hazırlanan "Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi"nden faydalanılmıştır.

⁴ Makalenin bu ve bir sonraki bölümü, Prof. Dr. Remzi Duran'ın danışmanlığında hazırlanan ve 2012 yılında S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan "Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri" adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

⁵ "Sol taraftaki kutlu kapı padişahlara mahsus hünkâr mahfili kapısıdır." Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 3. Kitap-2. Cilt, 567.

⁶ "... ama hünkâr mahfili bu caminin sol tarafında (---) şeşhâne Harekân taşı on adet sanaltı sütunlar üzerinde bir fevkanî selâtin mabedgâhidir." Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 3. Kitap-2. Cilt, 567.

⁷ Hünkâr mahfilini taşıyan sekizgen sütunlardan dış sıradakiler yeşil damarlı, içtekilerden ikisi kahverengi damarlı, üçü harelî ve dördü beyaz renklidir. Sütun ve kaideler mermerden tek parça olarak yapılmıştır. Kare kesitli bir kaideden dekoratif silindirik bileziklerle geçilen sekizgen sütunlar yine silindirik bileziklerle sonlanmaktadır. Oktay Aslanapa, hünkâr mahfilini taşıyan bu sekiz köşeli sütunların Diana mabedinden geldiğini belirtmektedir. Bk. Aslanapa, 1949: 68.

⁸ Dışardan camiye ulaşımı sağlayan açıklığın kapatılmasından sonra doğu beden duvarına yakın ilk sütun sırasının arasına duvar örülerek burada, günümüzdeki geçit bölümü oluşturulmuş olmalıdır. Müderrisoğlu da bu bölümün sonradan yapılmış olduğunu belirtmektedir. Bk. Müderrisoğlu, 1991: 158.

⁹ Caminin eski fotoğraflarında ve çizimlerinde hünkâr mahfilinin güney cephesindeki üst kat penceresinden ulaşılan ve sütunlarla taşınan ahşap bir şahnişinin olduğu görülmektedir. Araştırmacıların 17. yüzyıla tarihledikleri ve hünkâr mahfili

teknğinde bitkisel süslemelere yer verilen hünkâr mahfilinin geometrik örgülü korkuluk levhaları, caminin minber korkulukları ile benzer şekilde iç içe geçmiş altı ve oniki kenarlı çokgenlerin yatay doğrultuda yan yana yerleştirilmesi ve kırık çizgilerle zenginleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Edirne camilerinde inşa edilen ilk hünkâr mahfili olan 2. Bayezîd Camisi hünkâr mahfili (Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 70), daha sonraki süreçte İstanbul'da inşa edilecek olan hünkâr mahfillerinin de öncüsü kabul edilebilir.

İstanbul 2. Bayezîd Camisi: Evliya Çelebi, İstanbul 2. Bayezîd Camisinde bir hünkâr mahfilinin bulunduğunu “... bu cami'in yemininde selatin-i kiram-ı Al-i Osman salat-ı cum'a eda idecek bir makam-ı fevkanı itmişler kim la-nazirdir¹⁰ şeklinde belirtmekte ve “... Ba'dehü sene (---) tarihinde Sultan İbrahim Han bu mahallin canib-i selasesine müzehheb ve mutalla şebeke kafesler inşa idüp guya kasr-ı huld-i berin oldı.¹¹” yazmaktadır (Evliya Çelebi 1, 1996: 60). Her ne kadar Evliya Çelebi, Sultan İbrahim (1640–68) zamanında hünkâr mahfilinin üç tarafına altın yıldızlı kafes ilave edildiğini ve hünkâr mahfilinin cennetten bir köşk haline geldiğini ifade etse de; günümüzdeki çitakari olarak yapılmış ahşap kafes ve metal parmaklığın bu dönemden kalma olasılığı yoktur. Ayrıca hünkâr mahfilinin camiye açılan iki cephesinin bulunması sebebiyle üç tarafına kafes ilave edilme imkânı da bulunmamaktadır.

Hünkâr mahfili, caminin güneybatı köşesinde uzun kenarı mihraba dik gelecek şekilde yerleştirilerek, klasik Osmanlı mimarisinde görülecek olan hünkâr mahfilinin caminin güneydoğu köşesine konumlanmasından farklı bir deneme yapılmıştır. Güney ve batı duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, doğu ve kuzey yönlerde ise birbirine mermer kirişlerle bağlanmış beyaz, kırmızı, siyah-beyaz benekli, harelî mermer ve granit malzemedен yapılmış on adet sütun tarafından taşınmaktadır. Sütunlar arasındaki mesafenin geçilmesinde kemerler yerine mermer kirişlere yer verilmesi estetik kaygılardan uzak, pratik amaçlara uygun akılcı bir çözüm olarak dikkat çekmektedir.

İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi: Evliya Çelebi, “... ve cami'in solında (---) sütun üzre bir hünkâr ma'bedhanesi vardır. Bunda dahı İbrahim Han müzehheb kafesler inşa itmiştir...¹²” yazmaktadır (Evliya Çelebi 1, 1996: 62).

ile doğrudan bağlantılı bu ahşap yapı ortadan kalkmıştır. Bk. Müderisoğlu, 1991: 158, 30. dipnot; Gurliitt, 1999: 66, Şekil: 130; Yüksel, 2006: 116.

¹⁰ “Bu camiin sağında Osmanoğlu padişahlarının Cuma namazı kılacakları yüksek bir makam yapmışlar ki benzersizdir.” Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 106.

¹¹ “Daha sonra Sultan İbrahim Han (---) tarihinde bu mahallin üç tarafına altın ve yıldızlı şebeke kafesler yapmış, sanki cennet bahçesi kafesi oldu.” Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 107.

¹² “... ve camiin solunda (---) sütun üzre bir hünkâr mabedhanesi vardır. Bunda da İbrahim Han altın kafesler inşa etmiştir.” Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 110.

Hünkâr mahfilinin harim içerisinde bulunduğu konumu belirten Evliya Çelebi, altı adet olan sütun sayısını daha sonra yazmak için yer ayırmış ama boşluk doldurulmamıştır. Sultan İbrahim (1640–68) tarafından eklendiğini belirttiği kafesler de günümüze ulaşmamıştır.

Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Güney ve doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, duvarlara bitişik dikdörtgen kesitli iki konsol ve batı ile kuzey yönlerde birbirine mermer kirişlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır. İstanbul 2. Bayezid Camisi hünkâr mahfili korkulukları ile büyük benzerlik gösteren korkuluk levhaları çok kollu yıldız ve çokgenlerin yatay istikamette sıralanması ile oluşturulmuştur. Hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı, bitkisel motiflerden oluşan kuşaklara sahiptir¹³.

İstanbul Şehzade Camisi: Evliya Çelebi “... cami’in sol tarafında (---) sütun üzere hünkâr mahfili ...” ifadesiyle sadece hünkâr mahfilinin yerini tarif etmekte, başka bir bilgi vermemektedir (Evliya Çelebi 1, 1996: 67).

Şehzade Camisi hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Güney ve doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, merkezi kubbeyi taşıyan sekizgen planlı ayaklardan güneydoğudaki ile desteklenmekte; batı ve kuzey yönlerde ise birbirine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanmış ikişer adet mermer sütuna oturmaktadır. Ayrıca hünkâr mahfili döşemesine destek olan dört adet ahşap direk de mahfilin altına yerleştirilmiştir.

Şehzade Camisi hünkâr mahfiline kadar olan mahfil örneklerinde mahfile dışarıdan ulaşımı sağlamak için pencereden bozma basit geçitlerin kullanılmasına karşın; burada ilk defa özel bir tören girişi düzenlenmiştir. “Tören girişi” uygulaması, yan revakların yapımı ile ortaya çıkmış, revakların bir bölümünün özel giriş alanları olarak değerlendirilmesi sonucunda hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan geçit mekânları oluşmuştur.

İstanbul Süleymaniye Camisi: Evliya Çelebi, Süleymaniye camisini tanıtırken “... bu cami’in sol guşesinde (---) sütun üzere bir makam-ı ali hünkar mahfili vardır. Başka mihrabı vardır.¹⁴” yazmakta böylece hem hünkâr mahfilinin yerini belirtmekte, hem de hünkâr mahfilinin caminin ana mihrabı haricinde bir mihrabiyesinin bulunduğunu da ortaya koymaktadır (Evliya Çelebi 1, 1996: 63).

¹³ İ. Aydın Yüksel, “Hünkâr mahfili tavanı muhtemelen yapıldığı devirden kalma müstesna güzellikte nakışlarla bezelidir. Her ne kadar bazı kartuşlar içindeki gül ve lale buketleri daha sonraki bir üslubu işaret ediyorsa da diğer altınlı rûmi ve hatâyiler ve karma cedveller 16. yy izlerini taşımaktadır.” yazmakta ve tavanın özgünlüğünü belirtmektedir. Yüksel, 2004: 521.

¹⁴ “Bu camiin sol köşesinde (---) sütun üzere bir yüksek makam, hünkâr mahfili vardır. Bunun başka mihrabı vardır.” Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 113.

Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır (2. Fotoğraf). Güney ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır¹⁵. “L” planlı hünkâr mahfilinin uzun kenarı mihrap duvarına paralel olarak uzanmakta, kuzeyinde kısa bir kol payandada sonlanmaktadır. Evliya Çelebi’nin de belirttiği gibi hünkâr mahfilinde mermer malzemedan yapılmış sade bir mihrabiye bulunmaktadır. Şehzade Camisi hünkâr mahfilinde ince silmeler ve kalemişi olarak oluşturulmuş mihrabiye, Süleymaniye Camisinde beden duvarından 0.16 m. öne taşınarak daha fazla vurgulanmıştır.

Geç dönemde mermer korkuluğun üzerine yapılan ahşap kafes, günümüzde ortadan kalkmış olmakla birlikte Muzaffer Sudalı tarafından çekilen fotoğrafta ve yapılan çizimlerde mermer korkuluğun üzerine yerleştirilmiş olan kafes açık bir şekilde görülmektedir (Sudalı, 1958: 36, Pl. VI, Şekil: 28 b.).

İstanbul Sultan Ahmet Camisi: Evliya Çelebi hünkâr mahfilinin süslü bir sütuna oturduğunu belirtmektedir “... ve (---) sütun-ı guna-gun üzre bir hünkâr mahfili var guya bu mahfilin mahafili cennettir¹⁶” (Evliya Çelebi 1, 1996: 87). Ayrıca caminin kapıları tanımlanırken caminin beş kapısı bulunduğu bunlardan doğu cephede, hünkâr mahfilinin altındakinin imam kapısı olarak adlandırıldığı; “... sol tarafda hünkâr mahfili altında imam kapısı...” şeklinde ifade edilmektedir (Evliya Çelebi 1, 1996: 87). Evliya Çelebi, caminin avizelerinden söz ederken, hünkâr mahfilindeki kandillere de yer vermektedir¹⁷.

Uzun kenarı mihrap duvarına paralel olarak uzanan hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Güney ile doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine ve beden duvarlarına sivri kemerlerle bağlanmış on adet mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Osmanlı camilerindeki hünkâr mahfillerinde bilinen ilk kafes uygulaması Sultan Ahmet Camisinde karşımıza çıkmaktadır. Mahfilin doğu cephesinin bir bölümünde görülen ve korkuluk levhalarının üzerine yerleştirilmiş mermer kafes, deliği, zemin

¹⁵ 30-40 cm çapında ve 2.34 m. boyundaki sekiz sütundan biri Mısır graniti, ikisi eski kırmızı porfir, ikisi laciverte yakın koyu yeşil iri çakıllı serpantin breşi, biri Bilecik-Vezirhan-Taşkesen breş mermeri ve ikisi Marmara mermerindendir (Çelik, 2001: 50).

¹⁶ “İnce bir sütun üzerinde bir müezzin mahfili ve süslü bir sütun üzerinde bir hünkâr mahfili vardır ki sanki bu iki mahfil cennet mahfilleridir.” Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 174.

¹⁷ “Bu cami içinde olan çeşit çeşit süslü avizeler başka bir camide yoktur. ... Bütün devletlerden armağan gelip ve bütün bölgelerin kadirbilir insanları güzel eşyalar satın alıp getirdiklerinde bu camii süslemişlerdir. Hatta hünkâr mahfili üzere Habeş veziri Cafer Paşa altı adet zümrüt kandili hediye göndermiştir. Bir mühr-i Süleyman üzere altısını da mücevher altın zincirer ile süslemişlerdir. Her bir kandil altışar okka gelir birer yuvarlak kase kadar vardır ve her birinde mücevher altın ayaklar ile kuyumcu işi ile minelenmiş yeşil renkli kandildir. İşten anlayanlar, her biri birer Rum vergisi değer diye tahmin etmişlerdir.” Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 174-175.

oyma ve eğri kesim tekniklerinde yapılmış bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyona sahiptir.

Hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı döneminin en güzel örneği olarak dikkat çekmektedir (3. Fotoğraf). Alttan çakmalı ahşap tavan tamamen kalemişi olarak bezenmiştir (Öz, 1942: 209–210).

İstanbul Eminönü Yeni Camisi: Evliya Çelebi, Eminönü Yeni Camisini tanıtırken “... *sol tarafta hünkâr mahfili kasr-ı havernak-manend bir maksuredir kim sihr-i i'caz mermer-i ham ma'rifetleri ile mebnidir ve (---) adet sütunun biri Fatif-i Cihaniyye Yusuf Paşa bu amud için katl olunmuşdur.*¹⁸” şeklinde hünkâr mahfilinin yerini ve malzemesini belirtmekte; hünkâr mahfilinin altındaki sarı renkli sütun ilgili olarak halk arasında anlatılan hikâyeyi de aktarmaktadır (Evliya Çelebi 1, 1996: 125). “*Amma altın anın katında şey değildir amma rub'-ı meskunda nazırı yok bir cevahir-i seng- yarakani misal zikıymet bir cevahir*¹⁹” olarak tanımlanan ve Yusuf Paşanın katline sebep olan sütun, Yusuf Paşa'nın köşkünün bahçesinde yer almaktadır (Evliya Çelebi 1, 1996: 125). Sütunun altın olduğu ve Yusuf Paşa tarafından devletten saklandığı dedikodusu paşanın hayatına mal olur ve bu eşsiz güzellikteki *kanlı sütun* da hünkâr mahfilinde kullanılır. Evliya Çelebi bu işe neden olanların daha sonra pişman olduklarını “*Basra harap olduktan sonra*” ifadesi ile belirtmektedir.

Yapının güneydoğu köşesinde yer alan hünkâr mahfili, ikinci kat mahfilinin uzantısı şeklindedir. Merkezi kubbeyi taşıyan ayaklardan güneydoğudakine ve güney ile doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanmış altı adet mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfilinde görülen önemli bir gelişme kafes uygulamasının daha sonraki yapılacak mahfilleri de etkileyecek şekilde bütün cepheleri kaplamasıdır. Sultan Ahmet Camisinde ortaya çıkan ancak sadece doğu cephenin bir bölümünü kapsayan mermer kafes, artık mahfil cephelerinin en önemli birimlerinden birisi haline gelmiştir. Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfilinin diğer bir önemli özelliği de iki adet mihrabiyesinin bulunmasıdır. Bunun sebebi yapının Safiye Sultan (1550-1605) tarafından başlatılıp, ancak bir diğer sultan annesi olan Hatice Turhan Sultan (1627-1683) eliyle tamamlanması ve iki baninin de onurlandırılması düşüncesi olabilir.

¹⁸ “Sol tarafta hünkâr mahfili Havernak köşküne benzer bir maksuredir ki ham mermer işçilikleriyle yapılmıştır. (---) adet sütunun birini Hanya Fatihî Yusuf Paşa getirmiştir ki Paşa bu sütun için katlolunmuştur.” Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 259.

¹⁹ “Altın bu direğin yanında bir şey değildir. Bu direğin dünyada bir benzeri yok yerekan taşı cevheri gibi kıymetli bir cevherdir.” Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 259.

Eminönü Yeni Camisi Hünkâr mahfilinin önemli bir özelliği, beden duvarlarının mahfil döşemesinden 3.32 m. yüksekliğe kadar tamamen çini kaplanmış olmasıdır. Her duvar yüzeyinde aynı genel kurgu içerisinde farklı motifler kullanılarak yapılmış kompozisyonlar yer almaktadır. Hünkâr mahfili döşemesine yakın bir konuma yerleştirilmiş vazo ve bu vazodan çıkan kıvrık dallar çevresine serpiştirilmiş çiçeklerden oluşan kompozisyon yazı kuşağı ile son bulmaktadır.

2.2. Tamamen Yenilenerek Günümüze Ulaşan Hünkâr Mahfilleri

Bu grup içerisinde yer alan camilerdeki hünkâr mahfilleri de Evliya Çelebi tarafından görülmüş ve seyahatnamede kayıt altına alınmışlardır. Ancak daha sonra çeşitli sebeplerle zarar gören camilere dönemin zevk anlayışına uygun olarak yeni hünkâr mahfilleri inşa edilmiştir.

Bahçesaray Giray Han Camisi: Evliya Çelebi, Giray Han Camisini tanıtırken *“Bu cami’in sağ tarafında hân-ı âlişanların ibadethâneleri mahfili var, gümüş kanâdiller ve gûnâgûn avize-i maslûbât-ı musanna’lar ile müzeyyen olmuş bir mahfil-i münîfdir²⁰”* şeklinde bilgi vermektedir (Evliya Çelebi 7, 2003: 231). Kırım Hanlığının başkenti olan Bahçesaray’daki hükümdarlık sarayının içerisinde yer alan Han Camisi, 1736 yılındaki Rus saldırıları esnasında yanmıştır (Ferrari, 1997: 521). 1736 yılından sonra tamir edilen cami, pek çok onarımlarla günümüze gelebilmiştir.

Camideki mevcut hünkâr mahfili, yapının güneybatı köşesinde yer almaktadır. Caminin güneyinde yer alan dar ahşap bir merdivenle sundurmalı ahşap bir revağa çıkılmakta, buradan da dört kemerli bir sahanlık geçilerek iki odalı hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır. Hünkâr mahfili odalarında duvar kaplamasında kullanılan zengin çiniler sıratlı tekniğinde yapılmıştır. Çinilerin 18. yüzyılın ilk yarısında Tekfur Sarayı’nda ya da 17. yüzyıl sonlarında İznik veya Kütahya’da üretilmiş olabilecekleri düşünülmektedir (Ferrari, 2005: 141-142). Söz konusu bu mahfilin bulunduğu konum haricinde Evliya Çelebi’nin görmüş olduğu hünkâr mahfili ile bir alakası bulunmamaktadır.

İstanbul Fatih Camisi: Evliya Çelebi, Fatih Camisini tanıtırken, *“Mihrabi ve minberi ve hünkâr mahfili ve müezzinan mahfili beyaz mermerden sade güzeli kar-ı kadimdir²¹”* şeklinde bilgi vererek, Eski Fatih Camisinde beyaz mermerden sade bir hünkâr mahfilinin bulunduğunu ortaya koymaktadır (Evliya Çelebi 1, 1996: 57).

²⁰ “Bu cami’in sağ tarafında yüce şanlı hanların ibadethâneleri mahfili var, gümüş kandiller ve çeşit çeşit sanatlı avizeler ile süslenmiş bir mahfildir.” Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 7. Kitap-2. Cilt, 515-516.

²¹ “Mihrabi, minberi, hünkâr mahfili ve müezzinler mahfili beyaz mermerden sade güzeli eski tarz sanattadır.” Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 1. Kitap-1. Cilt, 101.

Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan ilk cami harap olduktan sonra inşa ettirilen günümüzdeki yapı, Sultan 3. Mustafa'nın padişahlığı zamanında 1767-71 yılları arasında yaptırılmıştır. Yapının ikinci yapım evresine ait olan mevcut hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde ikinci kat mahfilinin uzantısı şeklinde tasarlanmıştır²². Doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış olan ikinci kat mahfili ile hünkâr mahfili arasındaki bağlantı doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış payanda ile ortadan kaldırılmıştır. Uzun cephesi mihrap duvarına paralel olarak uzanan "L" planlı hünkâr mahfili, birbirine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanan sekiz adet mermer sütunla taşınmaktadır.

İstanbul Eyüp Sultan Camisi: Evliya Çelebi Eyüp Sultan Camisini tanıtırken mihrap ve minberinin süslü olmadığını belirtip, "... sağ tarafda hünkâr mahfili vardır" ifadesi ile hünkâr mahfilinin yerini belirtmektedir (Evliya Çelebi 1, 1996: 168). Ancak Eyüp Sultan Camisi ilk olarak, Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) tarafından Sahabeden *Halid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî*'nin türbesi ile birlikte medrese, imaret ve hamamdan oluşan bir külliye halinde yaptırılmıştır. Bugünkü cami ise Sultan 3. Selim'in (1761-1807) eseridir (Ayvansarâyî-vd., 2006: 333-339). Evliya Çelebi'nin gördüğü hünkâr mahfili, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan ilk camideki olmakla birlikte; bu mahfilin de caminin güneybatısında olduğu anlaşılmaktadır. Hünkâr mahfilinin cami içerisindeki konumu ikinci inşa sürecinde de aynı şekilde korunarak günümüzdeki mevcut mahfil inşa edilmiştir (4. Fotoğraf).

Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin, güneybatı ucuna eklenmiş olan ve mihraba doğru taşıntı yapan hünkâr mahfili, batı ve güney beden duvarları tarafından desteklenmekte, birbirine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanan mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır.

Bursa Ulu Camisi: "Üç kapusu var, sol cânîbde Hünkâr mahfili kapusu, mahfil-i sultânî tahtânîdir ve Kible kapusu ve sağ tarafda Mahkeme kapusu...²³" ifadeleri ile caminin kapılarından söz ederken; camide tek katlı bir hünkâr mahfili bulunduğunu ve bu mahfile açılan özel bir kapı bulunduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi 4, 1999: 12). Evliya Çelebi'nin, hünkâr mahfili

²² Haluk Y. Şehsuvaroğlu'nun verdiği bilgilerden Eski Fatih Camisinde de bir hünkâr mahfili bulunduğunu, 1509 yılında meydana gelen depremde harap olan bu mahfilin yerine Sultan 2. Bayezid tarafından bir yenisinin yapıldığını öğrenmekteyiz. Ancak bu mahfil de cami ile birlikte harap olmuş ve günümüzdeki hünkâr mahfili, yeni yapılan cami ile birlikte inşa edilmiştir. (Fatih Cami zamanların tahribatını görmüş, bilhassa 1509 zelzelesinde ciddi hasara uğramıştı. 2. Bayezid camii tamir ettirmiş, hünkâr mahfilini yeni baştan yaptırmıştı. Şehsuvaroğlu, ty: 53).

²³ "Üç kapısı var, sol tarafında Hünkâr mahfili kapısı, sultan mahfili tek katlıdır. Kible kapısı ve sağ tarafta Mahkeme kapısı.", Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 2. Kitap-1. Cilt, 14.

ile ilgili bir bilgi vermemesine rağmen Bursa Ulu Camisinin günümüzdeki hünkâr mahfilinin Evliya Çelebi'nin gördüğü hünkâr mahfili olmadığı açıktır. Mevcut mahfil, 1862 yılında Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır (Çetinaslan, 2013b: 189-200).

Evliya Çelebi'nin görmüş olabileceği hünkâr mahfiline caminin dışından ulaşım sağlamak için 1740'lı yıllarda bir pencere açıklığı kapıya dönüştürülmüş ve böylece Ulu Caminin kapı sayısı dörde çıkarılmıştır. Büyük olasılıkla 1851 depreminde hasar gören hünkâr mahfilinin yerine de günümüzdeki mahfil inşa edilmiştir.

Kısa kenarı mihrap duvarına paralel olarak uzanan dikdörtgen biçimli hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Güney ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine ahşap kirişlerle bağlanmış ahşap direkler tarafından taşınmaktadır. Ahşap korkuluk ve kafes levhalarında geç dönem etkili bitkisel kompozisyonlar hakimdir.

İstanbul Ayasofya Camisi: Evliya Çelebi, "... Sultan Ahmed Han padişahlara mahsus mihrabın sol tarafında bir maksure-i secdegah-ı şehin-şah inşa idiüp ...²⁴" ifadeleri ile Ayasofya'da mihrabın doğusunda bir hünkâr mahfili bulunduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi 1, 1996: 52).

Ayasofya'nın Fatih döneminde yapılmış olması muhtemel ilk hünkâr mahfili hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Eski resimlerden, apsisin sol tarafındaki iki ana payenin arasında ve tek cephesi ile apsis yönüne açılan, yerden yaklaşık 2.30 m. yükseklikte yer alan bir mahfil olduğu görülmektedir (Akgündüz ve Öztürk ve Baş, 2006: 209). Söz konusu hünkâr mahfilinin 3. Murad zamanında yaptırıldığı düşünülmektedir. 1. İbrahim hünkâr mahfiline bir kafes ekletirken; 1. Mahmud yapının dışında bir hünkâr kasrı inşa ettirmiştir. 1. Ahmed ve 3. Ahmed'de hünkâr mahfilini onartmış ve değişiklikler yapmışlardır. Bu mahfil çeşitli onarımlarla 19. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır. Günümüzdeki mahfilin yapılması ile birlikte eski hünkâr mahfilinin çıkması, yer döşemesi ve merdiveni kaldırılmıştır (Akar, 1971: 280). Evliya Çelebi'nin gördüğü mahfil, hiç şüphesiz ki bu mahfildir.

Seyahatnamede Ayasofya'daki Soğukpencere makamının yeri tanımlanırken "*Ayasofya'nın kiblesi tarafında Hünkâr kapısının iç yüzünde canib-i şimale mekşuf bir revzen-i can-safadır...*²⁵" kullanılan *hünkâr kapısı* ifadesi ile

²⁴ "Sultan Ahmed Han padişahlara mahsus mihrabın sol tarafında padişahlar için bir maksure-i secdegâh yapmıştır." Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 91.

²⁵ "Ayasofya'nın kible tarafında Hünkârkapısının iç yüzünde kuzeye açık can rahatı bir penceredir ki daima orada haff bir rüzgâr esip insana hayat verir." Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 98-99.

hünkâr mahfiline geçit veren bir kapının varlığı da ortaya konulmaktadır (Evliya Çelebi 1, 1996: 56).

Günümüzdeki hünkâr mahfili, Sultan Abdülmecid tarafından 1847-1851 tarihleri arasındaki büyük tamir-bakım çalışmaları esnasında Gaspare T. Fossati ve Giuseppe Fossati'ye yaptırılmıştır (Akgündüz ve Öztürk ve Baş, 2006: 272). Apsinin kuzeybatısındaki ayağa batı yönde bitişik olarak yapılan ve mermer sütunlarla taşınan hünkâr mahfili, zeminden 4.70 m. yüksekliğe yerleştirilmiştir (5. Fotoğraf). Genel konumu ve sütunlar üzerinde bulunması açısından Osmanlı klasik dönemindeki örneklerle benzerlik gösteren hünkâr mahfili, süsleme programındaki yoğun Bizans etkisi ve altıgen planı ile farklı bir üslup özelliği sergilemektedir.

2.3. Günümüze Ulaşamayan Hünkâr Mahfilleri:

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde tanıttığı bazı camiler ya da bu camilerdeki hünkâr mahfilleri ne yazık ki günümüze ulaşamamışlardır. Özellikle Balkan coğrafyasındaki Türk dönemi camileri sistemli bir tahribatla karşı karşıya kalmış ve ortadan kaldırılmışlardır.

Trabzon Orta Hisar Camisi: Evliya Çelebi, Orta Hisar Camisini tanıtırken harimin doğusunda hünkâr mahfili bulunduğunu belirtmekte ve özellikle hünkâr mahfilinin ahşap süslemelerine değinmektedir. *"Ammâ bu cami'in şarkî tarafına muttasıl bir hünkâr mahfili vardır. Üstâd-ı neccar-ı hûrdekâr buna bir fişe ve erre ve sûhan urup arz-ı ma'rifet edüp bir mahfil-i münîf tarh etmişdir kim vâcibü's-seyrdir. Cümleden ahşapları servi levhası ve ceviz levhası ve çimşir levhası ile binâ olunmuş padişahlara mahsûs mahfil-i kürsî-i vâlâdır. Şeb [u] rûz [na]-mesdûd durur bir makâm-ı âlîdir"*²⁶ (Evliya Çelebi 4, 1999: 50).

1461 yılında Trabzon'un fethedilmesine kadar başkilise, katedral olarak kullanılan yapı, fethin ardından camiye dönüştürülmüştür (Albayrak, 1998: 3). Bu tarihten sonra camiye mihrap ve minberle birlikte hünkâr mahfili de eklenmiş olmalıdır. Caminin doğusunda yer alan mahfil, bir galerinin ahşap levhalarla sınırlandırılması ile oluşturulmuş ve ahşap direklerle desteklenen bir döşemeyle genişletilmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi günümüzde ortadan kalkmış olan mahfili tanıtırken, mahfilin korkuluklarının 15. yüzyıldan kalma olduğunu, direk, başlık ve tavanların ise tamir gördüğünü belirtmektedir²⁷.

Estergon (Üstergon) Kızıl Elma Camisi: Evliya Çelebi kiliseden camiye dönüştürülen yapıyı etraflıca tanıtmakta ve hünkâr mahfili hakkında bir

²⁶ "Ama bu camiin doğu tarafına bitişik bir hünkâr mahfili vardır. İnce işli marangoz ustası buna bıçkı, keser ve törpü vurup ustalığını sergileyerek öyle bir mahfil yapmış ki seyretmeye değer. Hepsinden ahşapları servi levhası, ceviz levhası ve çimşir levhası ile yapılmış padişahlara mahsus yüksek kürsü mahfilidir. Gece ve gündüz açık durur yüksek bir makamdır." Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 104-105.

²⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, mahfilin eski bir fotoğrafına da yer vermektedir. Bk. (Ayverdi, 1989: 861, 1281. R.).

hayli bilgi vermektedir. “... amma Koca Mi’mar Sinan padişahlara mahsûs bir mahfel-i münîf eylemiş kim bu dahi makdûr-ı beşer değildir” ifadesi ile Mimar Sinan tarafından yapıldığını belirttiği hünkâr mahfilinin görenleri hayran bırakan süsleme özelliklerini ayrıntılı bilgilerle anlatmaktadır²⁸ (Evliya Çelebi 6, 2002: 166). Hünkâr mahfili için yapılan sütunsuz merdiven ve mahfilin *palasanta, sindiyan, abanoz, şimsir ve servi ağaçlarından* yapılan ahşap korkuluk ve kafesleri, kapı kanatları ve pencere kapakları da birer sanat eseri olarak tanıtılmaktadır²⁹. Evliya Çelebi, mahfil içerisindeki *pirinç teneke üzerine saf altın ile yaldızlanmış* bir dolap kapağının bizzat babası tarafından yapıldığını da övgüyle belirtmektedir³⁰. Evliya Çelebi, hünkâr mahfilinin kapı kanatlarının Sultan 1. Ahmed () tarafından İstanbul Sultan Ahmed Camisinde kullanılmak üzere söktürüldüğünü ancak kanatları götüren geminin Tuna Nehri’nde battığını da büyük bir üzüntü ile anlatmaktadır. Evliya Çelebi diğer taraftan yapı Macarlar tarafından ele geçirildikten sonra Macar Kralının hünkâr mahfili için yeni kapı kanatları yaptırdığını da aktarmaktadır³¹.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Evliya Çelebi’nin verdiği bilgileri aktarırken eski bir bazilika olan yapıya eklenen mihrap ve minberin Mimar Sinan tarafından yapılmış olamayacağını belirtmekte ve günümüzde bütünüyle ortadan kalkmış olan yapının 1595 ve 1683 yıllarına tarihlenen iki gravürüne yer vermektedir (Ayverdi, 2000a, 176,140-141 R).

Çayniçe Sinan Paşa Camisi: Evliya Çelebi, Sokullu Mehmed Paşanın damadı olan Sinan Paşa’nın camisinde “...mahfil-i münîfi murakka’-mîsal bir ma’bedgâh-ı pür-me’âl³²” ifadeleri ile bir mahfilin bulunduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi 6, 2002: 253). Mahfile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁸ “Koca Mimar Sinan padişahlara özgü bir mahfel eylemiş ki bu da insanın yapacağı şey değildir. İnsanoğlunun maarif erbabı, bu padişah secdegahını görüp parmağını ısırıp hayran olur. Gerçi kıymetli, mutallâ ve altınla değildir, ama bunda olan tasarruflar ve bunda olan şirin işli sanatlar bir yerde yoktur. Üstad mühendis var gücünü sarf edip becerisini göstermek için mahfelin kameriye, pencere ve kapılarını öyle küçük nakış şebeke ve isimler etmiş ki hala zamanımız üstadları o mahfele denk bir secde yeri edip bir keski ve bir külünk vurmaya kadir değillerdir. Meğer Habib-i Neccâr bir daha Cercis Nebi gibi dünyaya gelip böyle sultan makamı yapmadan âciz olmaya.” Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: 6. Kitap-1. Cilt, 361.

²⁹ Bu mahfelin kenarlarına doğramacı ustası *palasanta, sindiyan, abanoz, şimsir ve servi ağaçlarından* şebekeli korkuluk pencereler ve kafesler eylemiş ki gören adamın aklı ten kafesi içinde hapsolür. Ve süslü pencerelerinde o kadar şebeke, murakka ve murassa fusûskârı pencere kubbeleri var ki övgüsünde cihan övgücülerini dilsiz kalır.” Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: 6. Kitap-1. Cilt, 362.

³⁰ “Hamd olsun bu mahfel duvarında bir küçücük micmerhane dolabının *pirinç teneke üzerine saf altın ile yaldızlanmış* bir dolap kapağı var, merhum babamız Derviş Mehmed Zillî, Dergâh-ı âli kuyumcubaşısı olmakla bu dolaba bir kapak etmiş ki sanki kalemkârlığı Şah Kulu ve Ağa Rıza resmidir. Hatta kendilerinin yazısıyla dolaba, uygun bu beyti Karahisarî tarzı iri yazı ile altınla yaldızlanmış *pirinç teneke kapak üzerine nakşedip yazmış, gerçekten de Mânî ve Erjeng nakışı kazmış.*” Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: 6. Kitap-1. Cilt, 362.

³¹ “...Süleyman mahfelinin sanatına göre Nemse ve Macar ustaları bu Süleyman Han mahfeline iki kanatlı *palasanta ağacından bir kapı koymuş ve her kanadını Fahrî oyması givi öyle büyüleyici şebekeli oymuş ki sanki Hitayî kağıdı makas ile oymuş. ...*” Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: 6. Kitap-1. Cilt, 363.

³² “... mihrap ve minberi *murakka gibi bir mabetgâhtır.*” Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: 6. Kitap-2. Cilt, 552-553. Seyahatname günümüz Türkçesine çevrilirken “mahfil-i münîf” ibaresine yer verilmiştir.

Altan Araslı tarafından kısaca tanıtılan Sinan Paşa Camisi (Araslı, 2001-II, 148), 1992-95 yılları arasında gerçekleşen savaşta Sırp ve Hırvatlar tarafından tamamen yıkılan yapılarıdır (Turan-İbrahimgil, 2004: 89).

Nevesin(ce) Sultan Beyazıd-ı Veli Camisi: Evliya Çelebi, camiye tanıtırken kullandığı "... *mahfil-i münîfi*³³" ifadesi ile camide bir mahfil olduğunu belirtmekte, ancak başka bir bilgi vermemektedir (Evliya Çelebi 6, 2002: 260).

İ. Aydın Yüksel, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1977 yılı gezi notlarına dayanarak cami hakkında bazı bilgiler vermekte, bir mahfil bulunduğunu ifade etmekte ancak ayrıntılı bir tanımlama yapmamaktadır (Yüksel, 2006: 357). Cami, 1992-95 yılları arasında gerçekleşen savaşta yok olmuştur (Turan-İbrahimgil, 2004: 89).

3. DEĞERLENDİRME

Günümüzde "*hünkâr-sultan mahfili*" olarak adlandırılan mekânlar, ilk olarak gördükleri Müslüman Arap toplumunda "*maksura, beyt'ül maksure*"³⁴ adı ile anılmaktaydılar (İbn Haldun, 1982: 678-682). Süleymaniye Camisi inşaat defterlerinde "*mahfel-i hazret-i hüdavendigâr*" şeklinde (Barkan, 1979: 27); Evkaf Defterleri ile çeşitli arşiv kayıtlarında³⁵ ve Ayazma Camisi inşaat defterlerinde ise "*mahfil-i hümayûn*" olarak geçen hünkâr mahfilleri (Barışta, 2009: 607; Bayram ve Tüzen, 1991: 252, 256, 259), Evliya Çelebi seyahatnamesinde genellikle *hünkâr mahfili* şeklinde adlandırılmaktadır. Ancak seyahatname içerisinde farklı terimlere de yer verilebildiği görülmektedir. İstanbul 2. Bayezid Camisinde *makam-ı feokani*, İstanbul Sultan Selim Camisinde *hünkâr ma'bedhanesi*, İstanbul Ayasofya Camisinde *maksure-i secdegah-ı şehin-şah* ya da Balkanlardaki pek çok camide *mahfil-i münîfi*³⁶ ifadeleri ile de hünkâr mahfilleri tanımlanabilmiştir (Evliya Çelebi 1, 1996: 56, 60, 62; Evliya Çelebi 6, 2002: 166, 253, 260). Kırım Giray Han, Estergon Kızıl Elma, Çaynıçe Sinan Paşa ve Nevesin(ce) Sultan Beyazıd-ı Veli camilerinde yer verilen *mahfil-i münîfi* ifadesi ile farklı tarzda bir hünkâr mahfilinin tanımlanıp tanımlanmadığını ortaya koyabilecek bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Evliya Çelebi'nin söz konusu mahfilleri tanımlarken özellikle bu ifadeyi tercih ettiği açıktır.

³³ "... *ama mihrabı, minberi, mahfili ve hoş kürsüsü gayet sanatlı mihrap ve minberdir.*" Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 6. Kitap-2. Cilt, 568.

³⁴ İlk İslam topraklarında, camilerde etrafı alçak tahta parmaklıklarla ayrılmış olan yerler şeklinde yapılan maksureler, Osmanlı mimarlığında ise ikinci kat mahfillerinin altındaki etrafı parmaklıklarla çevrili sekileri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Bk. Öz, 1997: 12. Maksure terimi için bk. Sertoğlu, 1986: 207.

³⁵ Abdulkadir Dündar tarafından incelenen Osmanlı Arşivindeki 15 Muharrem 1325/28 Şubat 1907 tarihli Vanıköy Camisini gösteren çizimde "*mahfel-i hümayûn*" ifadesi açık şekilde görülmektedir (Bk. Dündar, 2000: 289, Şekil: 10).

³⁶ Arapça kökenli bir isim olan *münîfi* kelimesi, yüksek, büyük, ulu gibi anlamlara gelmektedir (Devellioğlu, 2012: 852).

Osmanlı camilerindeki hünkâr mahfilleri Bursa, Edirne ve özellikle İstanbul olmak üzere Osmanlı başkentleri ile Manisa, Amasya, Konya, Trabzon gibi şehzade sancakları ve Balkanlardaki Estergon, Nevesin(ce), Çaynıçe gibi çeşitli serhat şehirlerinde görülmektedir. Bursa, Edirne ve İstanbul camilerinde yer alan hünkâr mahfilleri itinalı bir işçilik ve kaliteli malzeme ile yapılırken; diğer şehirlerdeki daha basit bir şekilde ve genellikle ahşap malzeme kullanılarak yapılmışlardır.

Evliya Çelebi, çok az sayıda hünkâr mahfillinde inşa malzemesinden söz etmektedir. Edirne 2. Bayezid Camisinde *şehâne harekâni* sütunlar, İstanbul Eminönü Yeni Camisinde *mermer-i ham* ve İstanbul Fatih Camisinde ise *beyaz mermer* terimleri; hünkâr mahfillerinde kullanılan mermer malzeme çeşitlerini tanımlamaktadır. Diğer taraftan Trabzon Orta Hisar Camisinde *servi levhası ve ceviz levhası ve çimşir* levhası ile Estergon Kızıl Elma Camisinde *palasanta, sindiyan, abanoz, şimşir ve servi* ağaçları terimleri ile de hünkâr mahfillerinde kullanılan ahşap malzeme sıralanmıştır. Bu kısa bilgiler bile cami ile birlikte tasarlanan hünkâr mahfillerinde mermer malzemenin, yapıya sonradan eklenen mahfillerde ise ahşap malzemenin tercih edildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Çetinaslan, 2013b: 193).

Evliya Çelebi seyahatnamesinde günümüze ulaşmamış dört hünkâr mahfili ile birlikte toplam 16 hünkâr mahfili hakkında bilgi verilmektedir. İstanbul Fatih, Ayasofya, Eyüp Sultan, Kırım Giray Han ve Bursa Ulu camilerinin hünkâr mahfilleri, Evliya Çelebi'nin ziyaretinden sonra tamamen yenilendikleri için daha önceki durumlarını ve mimari özelliklerini anlayabilmek için seyahatname önemli bir başvuru kaynağı haline gelmektedir. Söz konusu örneklerde yapılarda meydana gelen hasarlar sonucunda hünkâr mahfilleri tamamen ortadan kalkmış, ancak seyahatnameden anlaşıldığına göre yaklaşık aynı konumda, dönemin zevk ve mimari anlayışına uygun yeni mahfiller inşa edilmiştir.

Seyahatnamede hünkâr mahfilleri ile ilgili olarak verilen bilgiler bazen sadece hünkâr mahfilinin yerini tanımlamaya yönelik olabildiği gibi bazen çok daha ayrıntılı tanımlamalar da içerebilmektedir. İstanbul Şehzade, Eyüp Sultan ve Nevesin(ce) Sultan Beyazıd-ı Veli camilerinde hünkâr mahfilinin sadece yeri belirtilmekle yetinilirken; İstanbul Yeni Cami'de bir sütunun hikâyesi aktarılabilen ya da Estergon Kızıl Elma Camisinde bir dolap kapağı zengin ayrıntılarla tanıtılabilmektedir³⁷.

³⁷ İstanbul Eminönü Yeni Cami hünkâr mahfilinde kullanılan söz konusu *kanlı sütun* sadece Evliya Çelebi değil pek çok seyyah tarafından da tanıtılmıştır. Halk arasında yaygın bir rivayet olmakla birlikte isimler değişiklik gösterebilmektedir. Edmondo de Amicis "*Validesultan Camisinde Hanya fatihinin hayatına mal olan altına benzer sütun vardır*" şeklinde bilgi vermektedir. Hünkâr mahfilin batı cephesinde yer alan sarı renkli sütun rivayete göre, Hanya fatihi Sinan Paşa'nın

Evliya Çelebi, genellikle hünkâr mahfillerinin cami içerisinde buldukları yeri caminin *sol* ya da *sağ tarafında* şeklinde belirttikten sonra hünkâr mahfilinin sütun sayıları ve öne çıkan özellikleri hakkında bilgi vermektedir. İstanbul Sultan Selim, Şehzade, Süleymaniye, Sultan Ahmet ve Eminönü Yeni camilerindeki hünkâr mahfillerinin sütun sayılarının yazılması için yer ayrılmış, ancak tam olarak bilemediğimiz sebeplerden bu kısımlar boş bırakılmıştır. Evliya Çelebi'nin gideceği şehir ve yapıları ziyaret etmeden önce araştırmalar yaptığı; *Peçevi Tarihi*, *Tezkiretü'l Ebniye*, Basiri'nin *Letai'fi* ve çeşitli *Divanlar*'ı incelediği, gideceği yer ve yapılarla ilgili notlar hazırladığı bilinmektedir (Demircanlı, 1989: 767; Karateke-Aynur, 2012). Notlarında gerekli gördüğü yerlerdeki sayıları yazmak için boşluklar bıraktığı ve daha sonra ziyareti esnasında bu kısımları doldurduğunu ve çeşitli düzeltmeler yaptığını düşünmek olasıdır. Ancak görülen o ki, her zaman sayıları ve ölçüleri yazma imkânına sahip olamamıştır. Ayrıca bazı hallerde yapıların boyutlarında da görüldüğü gibi verilen sayılar gerçeği yansıtmamaktadır. Evliya Çelebi, Edirne 2. Bayezid Camisi hünkâr mahfilinin sütun sayısını on olarak vermekte, ama mahfil sekizi beden duvarlarına bitişik sekizi bağımsız toplam onaltı sütuna oturmaktadır.

Evliya Çelebi, camiler hakkında bilgi verirken hünkâr mahfillerini ayrıntılı olarak tanıtmaya amacı gütmeyen mahfilin öne çıkan özellikleri ya da kendi dikkatini çeken yönleri hakkında bilgi vermektedir. Süleymaniye Camisi hünkâr mahfilinde özel bir mihrabiye'nin bulunduğunu belirtmesi ya da bizzat babası tarafından yapılan bir dolap kapağı hakkında yapıya ayırdığından çok daha fazla yer vermesinin sebebi tamamen kendi ilgi alanlarının bir sonucudur. Ancak seyahatnamenin genelinde hünkâr mahfilleri tanımlamak için verilen bilgilerin, sanat tarihi incelemeleri için çok yeterli olmadığı söylenebilir (Demircanlı, 1989: 745).

Evliya Çelebi ziyaret ettiği ve tanıttığı camilerden bazılarında hünkâr mahfilinden söz etmemektedir. Bunun sebebi günümüzde hünkâr mahfili bulunan bu camilerin o dönemde mahfillerinin bulunmaması ve daha sonraki süreçte hünkâr mahfili yapılmış olması ya da Evliya Çelebi'nin hünkâr mahfilinden söz etme gereği hissetmemesi olabilmektedir. Evliya Çelebi, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisini tanıtırken "*Amma hünkâr mahfili yoktur...*"³⁸ ifadesi ile camide bir hünkâr mahfilinin olmadığını açıkça belirtmektedir (Evliya Çelebi 1, 1996: 68). Ancak özgün halinde hünkâr mahfiline sahip olmayan yapıya, 18. yüzyılda doğu galerinin harime açılan cephesine bir kafes yapılarak ve güney beden duvarına da kalemişi bir

evinin bahçesinde bulunmuş ve Paşa altın olduğu söylenen bu sütunu sakladığı için katledilmiştir (Amicis, 2006: 332, 50. dipnot). Evliya Çelebi Yusuf Paşa ismini verirken, Amicis'in kitabında dipnotta Sinan Paşa'nın ismi geçmektedir.

³⁸ "... ama hünkâr mahfili yoktur." Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap-1. Cilt, 123.

mihrabiye eklenerek hünkâr mahfili yapılmıştır. Kalemîşi mihrabiye son yıllarda yapılan restorasyon çalışmalarında diğer kalemîşleri ile birlikte ortadan kaldırılmış olmakla birlikte yapıda halen hünkâr mahfili olarak tanımlanan bir bölüm bulunmaktadır. Diğer yandan Evliya Çelebi'nin camiye ziyaretinde hâlihazırda mevcut olan ve Çelebi'nin görmüş olması muhtemel olan Bursa Yeşil ya da Edirne Selimiye camilerindeki hünkâr mahfillerinden hiçbir şekilde bahsedilmemesi kişisel bir tercih olarak düşünölmelidir. Nitekim söz konusu bu yapılardaki müezzin mahfilleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilebilmiştir. Evliya Çelebi'nin bu tutumu sadece hünkâr mahfilleri ya da yapı içerisindeki mimari birimler için değil genel bir yaklaşım tarzı olarak seyahatnamenin bütününde görölebilmektedir. Seyahatnamede aynı sokak üzerindeki yapılardan biri tanıtılırken, diğerine yer verilmeyebildiği gibi bir külliyyeyi oluşturan yapıların birinden bahsedilirken diğeri atlanabilmiştir (Demircanlı, 1989: 768).

4. SONUÇ

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki hünkâr mahfillerinin ele alındığı bu çalışma ile bir 17. yüzyıl Osmanlı aydınının gözünden sultanlar için özel olarak tasarlanmış olan birimlerin özelliklerinin ortaya konulması ve bu mekânların günümüzdeki durumlarının gösterilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma sonucunda Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer verdiği pek çok hünkâr mahfilinin büyük oranda özgün hallerini koruyarak günümüze ulaştıkları görölmektedir. Yenilenen ya da günümüze ulaşmayan hünkâr mahfillerinin özgün durumları hakkında ise seyahatnameden bilgi edinebilme ve tasarım anlayışları hakkında fikir yürütebilme imkânımız bulunmaktadır.

Evliya Çelebi'nin tanıttığı hünkâr mahfillerinin büyük bir çoğunluğunu caminin güneybatı ya da güneydoğu gibi belirli bir köşesinde, sütunlar üzerinde inşa edildikleri görölmektedir. Ancak geç dönem örnekleri ile birlikte hünkâr mahfilleri, cami hariminden hünkâr dairelerine taşınmışlar ve çıkmalı mekânlar haline dönüşmüşlerdir.

Evliya Çelebi, 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasını gezmiş ve bu geniş coğrafyanın sosyo-kültürel yapısı, mimari ve sanat eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler ortaya koymuştur. Buna bağlı olarak da Seyahatnamesi, üzerinde farklı bilim dallarında yapılacak çalışmalar için çeşitli seviyelerde

doyurucu bilgiler barındıran önemli bir kaynak olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmeyecektir³⁹.

³⁹ Prof. Dr. Haşim Karpuz tarafından hazırlanan "Evliya Çelebi'nin Ziyaret Ettiği Mevlevihaneler" başlıklı bildiri; öncü bir araştırma olarak yapılacak yeni çalışmalara ışık tutmakta ve Evliya Çelebi Seyahatname'sinin kültür ve sanat tarihi alanındaki önemini gözler önüne sermektedir. Bk. Karpuz, 2012: 587-608. Ayrıca Evliya Çelebi'nin farklı konular hakkında vermiş olduğu çeşitli bilgilerle ilgili araştırmalar için şu eserlere de bakılabilir: Tezcan, 2009; Koz, 2011; Dankoff, 2012.

KAYNAKÇA

- Akar, Azade, “Ayasofya’da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı IX, Ankara 1971, ss. 277-290.
- Albayrak, Hüseyin, *Trabzon Orta Hisâr ve Çevresi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1998.
- Araslı, Altan, *Avrupa’da Türk İzleri I-II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Aslanapa, Oktay, *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1949.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri Romanya-Macaristan*, Cilt: I (1. ve 2. Kitap), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2000a.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, Cilt: III (3. Kitap), İstanbul 2000b.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi’mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, Cilt: IV, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1989.
- Çelik, Serpil, *Süleymaniye Külliyesi Malzeme, Teknik ve Süreç*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009.
- Çetinaslan, Mustafa, *Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri*, (SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2012.
- Çetinaslan, Mustafa, “Bursa Ulu Camii Hünkâr Mahfili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi -Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı*, Cilt 6, Sayı 25, 2013b, ss. 189-200.
- Çetinaslan, Mustafa, “Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 29, Konya 2013a, ss. 61-74.
- Dankoff, Robert, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi’nin Dünyaya Bakışı*, (Çev. Müfit Günay), YKY Yayınları, İstanbul 2012.
- Demircanlı, Yüksel Yoldaş, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1989.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2012.
- Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 1. Kitap: İstanbul, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), YKY Yayınları, İstanbul 1996.
- Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 3. Kitap: İstanbul, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), YKY Yayınları, İstanbul 1999.
- Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 4. Kitap: İstanbul, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), YKY Yayınları, İstanbul 2001.
- Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, 6. Kitap: İstanbul, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), YKY Yayınları, İstanbul 2002.
- Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, 7. Kitap: İstanbul, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff), YKY Yayınları, İstanbul 2003.
- Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa -Bolu -Trabzon -Erzurum -Azerbaycan -Kafkasya -Kırım -Girit*, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), 2. Kitap-1.Cilt, YKY Yayınları, İstanbul 2011.

- Evlîyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Eğri-Hatvan –Yanık –Vişana –Çanad –Eflak –Boğdan –Bükreş –Ukrayna –Kırım –Bahçesaray –Çerkezistan –Dağistan –Ejderhan –Kalmukistan –Saray –Moskova*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), 7. Kitap-2.Cilt, YKY Yayınları, İstanbul 2011.
- Evlîyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 1. Kitap-1. Cilt, YKY Yayınları, İstanbul 2006.
- Evlîyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya –Kayseri –Antakya –Şam- Urfa –Maraş –Sivas –Gazze –Sofya –Edirne*, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 3. Kitap-2. Cilt, YKY Yayınları, İstanbul 2006.
- Evlîyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe –İştib –Vidin –Peçoy –Budın –Üstürgon [Estergon] –Ciğerdelen –Macaristan –Öziçe –Taşlıca –Dobra –Venedik –Mostar –Kanije*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), 6. Kitap-1./2.Cilt, YKY Yayınları, İstanbul 2010.
- Ferrari, Nicole Kançal, "Han Sarayı", *TDVİA*, Cilt 15, İstanbul 1997, ss. 521-524.
- Ferrari, Nicole Kançal, *Kırım'dan Kalan Miras Hansaray*, (Yay. Haz. Mustafa Demiray), Klasik Yayınları İstanbul 2005.
- Gurlitt, Cornelius, *İstanbul'un Mimari Sanatı*, (Çev. Rezzan Kızıltan), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- İlgürel, Mücteba, "Evliya Çelebi", *TDVİA*, Cilt 11, İstanbul 1995, ss. 529-533.
- Karateke, Hakan – Aynur, Hatice (ed), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
- Karpuz, Haşim, "Evliya Çelebi'nin Ziyaret Ettiği Mevlevihaneler", *Uluslararası Mevlana Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 2, İstanbul 2012, ss. 587-608.
- Koz, M. Sabri (Haz.), *Evliyâ Çelebi Konuşmaları /Yazıları*, YKY Yayınları, İstanbul 2011.
- Müderrişoğlu, Fatih, "Edirne 2. Bayezid Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXII, Ankara 1991, ss. 151-198.
- ÖZ, Tahsin, "Sultanahmet Camisi'nin Tezyini Hususiyetleri 2", *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, Ankara 1942, ss. 209-212.
- Rif'at Osman Tosyavî-zade, *Edirne Evkâf-ı İslamiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, (Sadeleştiren Ülkü (Ayan) Özsoy), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1999.
- Sudalı, Muzaffer, *Hünkâr Mahfilleri*, İTÜ Yayınları, İstanbul 1958.
- Tezcan, Nuran (Haz.), *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, YKY Yayınları, İstanbul 2009.
- Turan, Ömer ve İbrahimgil, Mehmet Zeki, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004.
- Yüksel, İ Aydın, *Osmanlı Mîmârîsinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, Cilt: V, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2006.

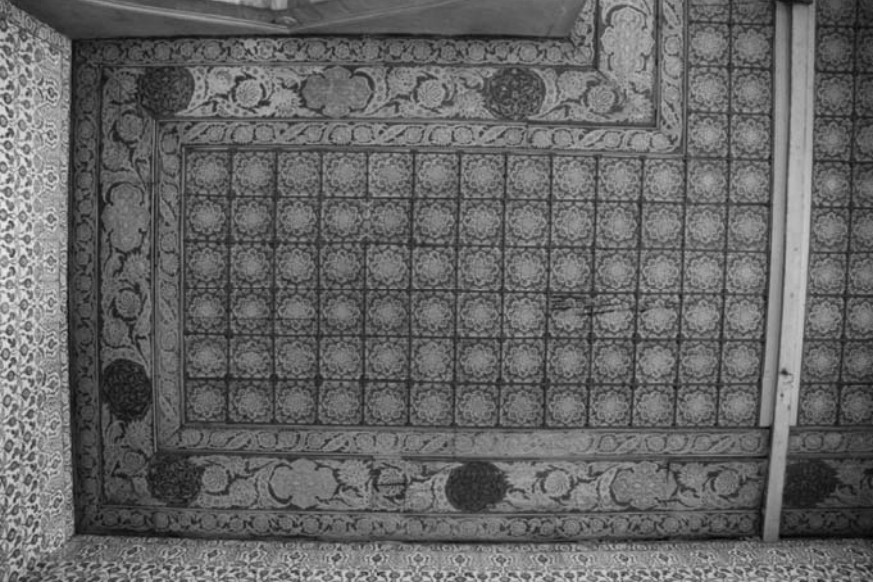
GÖRSELLER

1. *Fotoğraf: Edirne 2. Bayezid Camisi hünkâr mahfilinin genel görünüşü.*

2. *Fotoğraf: İstanbul Süleymaniye Camisi hünkâr mahfilinin genel görünüşü ve mihrabiyesi.*

3. *Fotoğraf: İstanbul Sultan Ahmed Camisi hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı.*

4. *Fotoğraf: İstanbul Eyüp Sultan Camisi hünkâr mahfilinin genel görünüşü.*

5. Fotoğraf: İstanbul Ayasofya Camisi hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

